

Rojstvo naroda iz duha pesmi

Današnja Ljubljana je morda edino glavno mesto v Evropi, v katerem bi obiskovalec zaman iskal spomenike generalom in zmagoslavnim jezdecem. Slovenci imajo kljub osvobodilni vojni in revoluciji raje pero kot meč. Namesto generalov so Slovenci na privilegirane piedestale postavili pesnike. Kot je opazil Luis Adamič, se mnoge ulice imenujejo po zgodovinsko priznanih mojstrih peresa, njihovi portreti resno zrejo v Slovence z novih bankovcev. Med vojno se je večina slovenskih partizanskih brigad imenovala po pesnikih in pisateljih, kar kot zgodovinska redkost v okupirani Evropi še enkrat potrjuje osrednjo veljavo literature za mali narod.

Po koncu vojne marsikateri pisatelj iz gozdov stopi v vladne pisarne. Znani predvojni pesnik in partizan, krščanski socialist Edvard Kocbek, postane podpredsednik vlade in minister v zvezni jugoslovanski vladi, dokler ga nekdanji kolegi ne odstavijo zato, ker se v svojih pesmih, zgodbah in kritiki komunistične črno-bele estetike noče odpovedati pisateljskemu poslanstvu: iskati resnico, bojevati se za svobodo in varovati jezik pred oblastniškimi »novorekom«.

Kocbek si je tudi prvi glasno drznil povedati javno skrivnost: med odporom ni šlo le za osvoboditev, ampak do dobršne mere tudi za državljansko vojno med »rdečimi« in »belimi«. Pesnik torej še naprej ostaja ujet v Prešernovo dediščino: socialni marginelec in disident, ki prav zato, ker nima direktnega dostopa do mehanizmov moči, lahko govori bolečo resnico, vso resnico.

Poezija in disidentstvo

Edvard Kocbek je kljub svojemu velikemu ugledu moral leta 1952 v notranji eksil, zaradi katerega ni mogel kontinuirano objavljati in ohraniti stika s svojim bralstvom. Vendar je bilo seme odpora do komunističnega režima že zasejano.

Jože Udovič, veteran partizanskega odpora proti okupatorju, ki je tako kot Kocbek objavljajl že pred vojno, a je večji del svojega dela objavil po vojni, je zaradi deziluzije spričo komunistične politike zavajanja svoje pesmi pisal v skoraj že patološki izolaciji od publike in kritik. Zavračal je vse nagrade, ni se udeleževal javnih prireditev in ni dajal intervjujev. Tak je bil njegov *Ne, hvala!*, s katerim se je izognil posegom politike v svoje ustvarjalno delo. V poeziji je gradil svoj intimni svet počasnega razpadanja romantičnega subjekta in odmikajoči se ideal lepote, ki je ostala Itaka, čeprav se je zavedal, da je Itaka zanj le »ogledalo sanj«.

Po jugoslovanskem političnem prelomu z Moskvo leta 1948 se je izteklo tudi obdobje estetsko in moralno ničvredne poezije, ki je hlapčevsko slavila dosežke revolucije. Od pesnikov, ki so leta 1953 prvič resnično uspešno presegli poveljno dogmo o imperativu social-realistične pesmi o delovnih zmagah in rehabilitirali intimno lirično poezijo, je ohranil (v kasnejših letih pa originalno razširil) svoj osebni svet in temno poetično vizijo samo Kajetan Kovič. Razvil je svojo estetsko uravnoteženo poezijo na osnovi dveh virov: na temelju resigniranega, a ne obupanega soočanja s smrtjo kot dediščino vojne generacije in na osnovi orfejskega motiva, pesnika kot glasu zgodovinske resnice in odrešitve.

Pozna petdeseta in zgodnja šestdeseta leta pomenijo izbruh literarne ustvarjalnosti. Ustanovijo se nove neodvisne revije, med njimi so najbolj radikalne *Beseda*, *Revija 57* in *Perspektive*. Svoje prve

knjige, ki morajo zaradi nasprotovanja oblasti iziti v samozaložbi, tiskata pomembna pesnika Dane Zajc in Venca Taufer. Kljub uradnim oviram poezija postaja svobodnejša. Vizija smrti in metafizične praznine kot dediščine iz vojnih časov dobi eksistencialistično in absurdistično podlago v poeziji Daneta Zajca, Vena Tauferja in Gregorja Strniše, pesnikov, ki so se dodobra seznanili z represijo.

V kontemplativni poeziji Gregorja Strniše se povzpne moderna pesniška imaginacija tega obdobja v vrh, ki spaja nebesa in pekel. Svet Strniša vidi kot prostor temnih, krutih, skrivnostnih sil, izpoveduje pa ga na način estetske pripovedi ali hladne deskripcije, naslonjene na ljudsko pesem, ki je polna mitoloških podob in pravljič.

Strniševe pesmi poudarjajo dve pomembni postavki. Prvič, da je vsakdanje življenje največja skrivnost in drugič, da samota ni samo odsotnost drugih, ampak najpoprej življenje med ljudmi, ki ne razumejo, kar govoriš. Zdi se, da gre pri tem hkrati tudi za sijajno pesniško definicijo zgodovinskega položaja Slovencev. Kasneje bo to linijo nadaljevala Svetlana Makarovič in se na izviren način povsem predala mračnemu vzdušju ljudskih pesmi, tradicionalno melanholičnih in polnih hrepenenja po nečem, kar je od vedno izgubljeno.

Družbena resničnost potrjuje tovrstne temne vizije. Rdeči horizonti povojnega optimizma so v zgodnjih šestdesetih letih samo še obledela fotografija iz zgodovinskega albuma. Nebo ni sestopilo na zemljo, sreča in napredek se pojavljajo samo v uradni retoriki. Resnico je treba iskati v pesniških knjigah. Režimski tajni agenti, »specialisti za metafore«, vejo, da imajo pesniki med ljudstvom nevarno veliko spoštovalcev. Iz literarnih revij, teh trdnjav pisateljev in neodvisne inteligence, prihaja vedno ostrejša kritika korupcije in politike slepe ulice.

Naraščajoči protesti dosežejo vrhunec leta 1964. Na literarnih večerih se zbirajo množice ljudi, vse vre v študentskem naselju, kjer več noči zapovrstjo berejo pesniki pred stotinami ljudi. Zahtevajo spremembe. Oblast v paniki organizira zapeljane delavce, da brutalno nastopijo proti umetnikom in intelektualcem na predstavi gledališke drame, ki smeši vodilne politike. Partijski aparatčiki morajo najti žrtev. Zaprejo Tomaža Šalamuna, vodilnega mladega pesnika avantgardne generacije, ki blasfemično predela kanonizirano domovinsko pesnitev in postavlja pod vprašaj hipokrizijo oblasti.

Najbolj grozeče je dejstvo, da intelektualna nepoštenost in izobrazba v partijskem duhu, s katero komunistična partija sistematično obdeluje resignirano prebivalstvo, pri Šalamunu popolnoma odpove: s svojim smislom za poetični absurd, ironijo in radikalno igrivost razglasi, podobno kot njegov duhovni oče Rimbaud, vso dogmatično tradicijo za »igro neštetihih idotskih generacij«. Vodilno revijo *Perspektive* prepovejo. Za slovensko kulturo je leto 1964 leto prevratov, uporov in disidentstva, z vidika posledic za spremembo kolektivne mentalitete ni samo napovedalo nemirnega *maja 68*, ampak dalo obliko disidentski imaginaciji prihodnosti.

Med samoto in solidarnostjo

Po disidentskem letu 1964 se začne čas obnovljene stalinistične represije in kontrole nad dušami, ki traja do začetka osemdesetih. Intelektualci in pisatelji so bodisi utišani bodisi v eksilu. Kratek intermezzo leta 71, ko študentje za nekaj tednov zasedejo univerzo, ne zadošča, da bi se ponovno napolnile baterije moralnega revolta in dolgoročnega disidentstva. Po študentskem porazu se umik v zasebnost po sili razmer izkaže za edino rešitev.

Pesniki, ki svoj ognjeni krst doživijo v času zasedbe univerze, Boris A. Novak, Milan Dekleva, Milan Jesih, ki je bil zaradi sodelovanja pri literarnih večerih med zasedbo postavljen pred sodišče, nosijo izkušnjo poraza v svojih srcih. Cenzura se poostri, mnogi pisatelji so v nemilosti, le redki so zaposleni, družbeno obrobje postane njihov dom. Ti pesniki zato niso pozabili, da »če se ti ne ukvarjaš s politiko, se bo politika ukvarjala s tabo«, kot odrezavo pravi češki filozof Karel Kosík. Namesto soočenja s standardi družbenega življenja pesniki šepetaje opisujejo notranji svet življenja v glavi, počej prave pesmi o »minimalnem jazu«. Odujitev od zunanje resničnosti jih neizogibno vodi do ponovnega odkritja jezika kot hiše biti, kot bi rekel Heidegger. Tako raziskujejo možnosti

verza, tehnike verza, formalne strategije in tuje kulture, kot na primer Ivo Svetina. V njegovem delu se modrost in žalost preselita iz vsebine pesmi v njeno obliko, ironija, kult lepote in poetične duhovitosti nastopijo kot obramba pred zunanjim svetom, ne pa kot vržena rokavica izziva. Pesnikova nastota postane osrednje moralno načelo: upor se reflektira skoz odsotnost sodelovanja v uradno diktiranem kulturnem in političnem življenju.

Po desetih letih pesniške intime, državne represije in zaprtega javnega prostora se potrpežljivost izčrpa. Na začetku osemdesetih let se tako ustanovi novo revijo, pri kateri že ime pove, na kakšen način skuša odpreti javno debato: *Nova revija*. Ne po naključju iz vrst disidentskih pisateljev in aktivistov za človeške pravice okrog te revije zraste nekaj sedanjih ministrov nove države. Reviji se pridružijo pesniki sedemdesetih, ki so medtem prehodili pot od neškodljive jezikovne ironije in neobvezujočih »vaj v slogu« do globin eksistence in moralne potrebe po »življenju v resnici«. Iz nekdanjih prebivalcev v slonokoščeni stolpih »tekstualnosti« postanejo dejavni v »areni življenja«: mnogi, najbolj opazno predvsem vodilni formalistični pesnik Boris A. Novak, postanejo angažirani v gibanju državljanske neposlušnosti skoz socialno obrobne, a moralno potentne organizacije, kot na primer pisateljsko društvo in PEN Center.

Romani in zgodbe, ki jih uspe pisateljem pretihotapiti mimo uradno neobstoječe, a delujoče cenzure, luščijo plasti s prikrite resnice o strahotah stalinizma: na plan pride resnica o *Golem otoku*, jugoslovanskem Gulagu, kjer so izginili mnogi disidenti, nasprotniki režima in pisatelji. Pisatelji so ponovno v prvih vrstah kritike. Komunistični režim postopoma slabi. Ob koncu osemdesetih let ga pisatelji izzovejo tako, da s sodelovanjem neodvisnih sociologov napišejo predlog ustave. V skladu s spoštovanja vredno zgodovino pisatelji tudi tokrat stopijo na mesto politikov.

V širšem jugoslovanskem okviru Srbi vedno bolj odkrito grozijo drugim narodom, uzurpirajo zvezne vladne službe, nelegalno si prisvojijo več kot polovico deviznih rezerv federacije, na Kosovu uvedejo apartheid nad etničnimi Albanci. Tudi slepcu postane jasno, da Slovenija stoji pred alternativo: ali še naprej ostati pod škornjem korumpirane oblasti v Beogradu, ki odkrito žvenketa z orožjem, ali pa vzpostaviti svojo neodvisno državo.

Ponovno so pisatelji tisti, ki — navdihnjeni z zgodovinsko odgovornostjo — po javnih debatah vodijo skupino disidentov in pripadnikov demokratične opozicije pri pisanju nič manj kot osnutka deklaracije o slovenski neodvisnosti, ki je takoj dobila široko javno podporo. Spodbujeni s temi akcijami tudi slovenski komunisti zmorejo dovolj političnega instinkta in poguma, da se uprejo zveznim oblastem. Po javnem referendumu, ki pokaže voljo prebivalcev Slovenije za svobodnim življenjem v svobodni Sloveniji, razglasijo neodvisno državo. Pesniki, pisatelji in njihovi bralci slavijo.

Ob koncu osemdesetih let so nujne politične skrbi in ambicija po graditvi nacije popustile, uporaba ezopskega jezika in skrivnih pesniških metafor pa prav zato ni bila več potrebna. Te razmere so bile še posebej privlačne za pesnike, ki so odrasli v osemdesetih letih. Medtem ko so stali starejši pisateljski kolegi v prvih vrstah boja za neodvisno državo, je stala rojevajoča se literarna generacija nekako ob strani: zato je lahko razumeti njihovo nagnjenje k raziskovanju oblikovnih in metafizičnih možnosti pesniške imaginacije, hkrati pa je lahko razumeti tudi njihovo zavračanje literature kot edine platforme za izražanje političnih stališč.

Vendar ločitev med politiko in kulturo, ki sicer večkrat rada spita v isti postelji, ni skušala roditi nekakšne kratkovidne verzije *larpurlartizma*. Če je moralna drža razvidna že iz zgodovinskih alegorij in namigov, je odveč neustavljiva gnanost, da bi jo še izrecno poudarjali, trdijo mladi slovenski pesniki. *Pesnikova naloga, da mora prepoznati zgodovinsko situacijo, je vedno že navzoča*, kot dokazujejo njihove lirične pesmi. Pesnikova zgodovinska občutljivost si išče pot v pesem skoz jezik, skupno zakladnico metafor in kulturno tradicijo.

Zavzemajoč se za kritično ločitev — ki jo je vsa srednja in vzhodna Evropa že dolgo čakala — med državljanskim angažmajem na eni in avtonomnim literarnim ustvarjanjem na drugi strani so mladi pesniki izpostavljali svojevrstno držo: pisatelj lahko upa, da bo priča svojega časa le takrat, ko je

njegovo pisanje osvobojeno slehernih zunanjih omejitev ne glede na politično »stvar«, za katero gre.

Zato so mladi slovenski pisци prakticirali nekakšen joycejevski *non serviam* za stvar državne neodvisnosti. Takoj pa je treba dodati, da so svojo državljsko in moralno odgovornost, pač v skladu z najboljšo tradicijo intelektualcev *qua* politikov, izoblikovali zunaj literarnega medija, predvsem opazno v časopisnih kolumnah in na drugih javnih forumih. S tem je v srednji in vzhodni Evropi prišlo do spremenjenega odnosa do poezije, ki je bila vse prevečkrat zaznamovana s politično ali moralno »plemenitostjo«, čeprav ta po ostri sodbi Czeslawa Millosza nima nikakršnega pomena za pesništvo. S tega primernega vidika je mogoče zlahka videti, da so mladi slovenski pesniki prepričani, da ustvarjalni jaz lahko cveti le onstran razlik med progresivnim vs. neopativnim. Ti pogledi se skladno ujemajo s korenito spremenjenim kulturnim položajem v novi neodvisni državi.

Zgodovinsko poslanstvo pisateljev se v pretežni meri končuje. Slovenci zdaj imajo svojo nacionalno državo. Prešernovo *Zdravljico* je danes mogoče peti v svobodni deželi, ne več skrivno, marveč na javnih sprejemih, po želji pa celo na ves glas. V novih družbenih in političnih razmerah je zanimanje za poezijo seveda predvidljivo manjše kot za poslovni svet: namesto trgovanja idej dobivamo trgovanje blaga. Književnost v tem družbenem kontekstu ne predstavlja več privilegirane foruma resnice, pravice in lepote, v tej podaljšani perspektivi pa tudi ne nacionalne identitete. Bržkone se zaključuje tudi pesnikova vloga spoštovanega *šamana* ali *glasnika ljudstva*, ki pripovedujejo zgodbe o tabujih, zamolčani zgodovini in odporu do totalitarizma. Zavesa se zagrinja, nastopi pesnikov in pisateljev kot odločilnih dejavnikov v javni areni se počasi končujejo.

Pomen pisateljske vokacije se je s tem nepovrnljivo spremenil. Če namreč pisatelj danes ne gre več v zapor zaradi svojih objavljenih del, potem tudi njegova beseda nima več tiste moralne teže, kakršno je imela prej. Dokler bo na pisateljsko vprašanje po »svetlobi z Vzhoda«, *ex oriente lux*, bralska množica veselo odgovarjala z zahtevo po *ex occidente luxus*, »razkošju z Zahoda«, ostaja edina resna možnost za pisatelje pač v tem, da zavzrejo neskončne debate o socializmu s človeškim obrazom in njegovi radikalni kritiki. Namesto tega se morajo usmeriti na sam človeški obraz. Z drugimi besedami, politična tematika nič več ne more preskrbeti zaželjenega zgodovinskega in estetskega alibija. —

To spoznanje je danes bolj ali manj skupno vsem slovenskim pisateljem. Tako soglasje ni majhen dosežek. Do mere, do katere svoboden človek ne razmišlja o svobodi, sodobna slovenska poezija, noseča z zgodovinskimi spomini na represijo, stopa na najboljšo pot, da bi postala svoboden izraz svobodnih ljudi.

Aleš Debeljak
Ljubljana